

RECIDIVIZAM U PENOLOŠKOM DISKURSU

RECIDIVISM IN PENOLOGICAL DISCOURSE

Pregledni znanstveni članak

Adisa Jusić

Kazneno – popravni zavod poluotvorenog tipa Tuzla

e-mail: adisa.jusic@yahoo.com

Akademik Prof. dr. Nedžad Korajlić

Visoka škola “CEPS – Centar za poslovne studije” Kiseljak

e-mail: nedžad.korajlic@ceps.edu.ba

Sažetak

Recidivizam, ponovno uključivanje počinioca krivičnog djela u kriminalne aktivnosti nakon izlaska sa izdržavanja kazne zatvora, predstavlja značajan izazov za pravosudne institucije širom svijeta. Ovaj rad istražuje uzroke recidivizma, posljedice za pojedinca i društvo te strategije za smanjenje ovog problema. Kroz analizu relevantne literature i podataka, identificiraju se ključni faktori koji doprinose recidivizmu, uključujući socijalne, ekonomske, psihološke i institucionalne faktore. Posebna pažnja posvećena je izazovima s kojima se susreću pravosudne službe u sprječavanju recidivizma, uključujući ograničene resurse, nedostatak podrške za resocijalizaciju osuđenika i stigmu koja okružuje povratnike u društvo. Nadalje, razmatraju se različite strategije za smanjenje recidivizma, uključujući programe rehabilitacije, obrazovne inicijative, podršku u zapošljavanju, alternativne kazne i jačanje saradnje između pravosudnih institucija i lokalnih zajednica. Kroz sveobuhvatan pristup, ovaj rad pruža uvid u kompleksnost problema recidivizma sa krivičnog, kriminološkog i penološkog aspekta te ističe važnost integriranog pristupa u smanjenju ponovljenih krivičnih djela i izgradnji sigurnijeg i pravednijeg društva.

Ključne riječi: recidivizam, povrat, resocijalizacija, osuđeno lice, ponavljanje krivičnih djela.

Abstract

Recidivism, defined as the re-engagement of criminal offenders in criminal activities after their release from incarceration, poses a significant challenge for judicial institutions worldwide. This paper explores the causes of recidivism, its consequences for individuals and society, and strategies for mitigating this issue. Through the analysis of relevant literature and data, key factors contributing to recidivism are identified, including social, economic, psychological, and institutional factors. Special attention is given to the challenges faced by judicial services in preventing recidivism, including limited resources, a lack of support for the re-socialization of convicts, and the stigma surrounding reentrants into society. Furthermore, various strategies for reducing recidivism are discussed, such as rehabilitation programs, educational initiatives, employment support, alternative sentencing, and enhanced cooperation between judicial institutions and local communities. Through a comprehensive approach, this paper provides insights into the complexity of the recidivism problem from criminal, criminological, and penological perspectives and highlights the importance of an integrated approach in reducing repeat offenses and building a safer and more just society.

Key words: Recidivism, Recurrence, Resocialization, Convicted Individual, Repeat Offending.

1. ANALIZA PRAVNIH, KRIMINOLOŠKIH I PENOLOŠKIH DEFINICIJA RECIDIVIZMA

U teoriji postoje veoma različita shvatanja oko određivanja pojma recidivizma (povratništva, povrata). Jedna opšta i od svih prihvaćena definicija do sada nije stvorena jer ovu pojavu konstituše niz elemenata koji se različito shvataju i tretiraju. Među različitim definicijama pojma recidivizma moguće je izdvojiti tri definicije: krivičnopravnu, kriminološku i penološku.

Prema krivičnopravnom shvatanju, povrat je ponovno vršenje krivičnih djela od strane lica koje je već bilo osuđeno za neko krivično djelo. Ova definicija polazi od postojanja jedne ili više pravosnažnih sudskih presuda a prije izvršenja krivičnog djela, koje je predmet sudske rasprave, zatim od

prirode krivičnog djela, vremenskog intervala između izvršenih krivičnih djela i broja izvršenih krivičnih djela (Nikolić-Ristanović, Konstantinović-Vilić, 2018:227). U okviru krivičnopravne definicije razlikuje se opšti i specijalni povrat. Opšti povrat je ponovno izvršenje bilo kog krivičnog djela posle presude za ranije izvršeno krivično djelo, a specijalni povrat je ponovno vršenje istog krivičnog djela posle ranije osude za to krivično djelo. Imajući u vidu vremenski interval između izvršenih krivičnih djela, prema nekim shvatanjima, novo djelo treba da je izvršeno u određenom vremenskom intervalu posle osude za ranije krivično djelo (Čejović, Kulić, 2011:133).

Za razliku od realnog sticaja i produženog krivičnog djela, koji se također odnosi na situaciju gdje jedno lice čini dva ili više krivičnih djela (za koja mu se istovremeno sudi), ovdje govorimo o licu koje je već bilo osuđivano i koje nakon izdržane kazne ponovno čini krivično djelo. Umjesto da sankcija djeluje preventivno, osuđenik reagira na nju ponovnim vršenjem krivičnog djela. Ovo ponavljanje ukazuje na ozbiljne probleme prilagodbe osuđenika uvjetima života na slobodi. U krivičnom pravu, pojam recidivizma je od iznimne važnosti, ali su jednako bitni i kriminološki i penološki aspekti ovog problema.

U kriminološkom smislu, povrat (Korajlić, Kavazović, i dr., 2019:436) postoji čak i onda kada ranije krivično djelo nije ni otkriveno, a za krivični pojam povrata bitno je samo to da je učinilac učinio novo krivično djelo. Povrat u penološkom smislu označava svako ponovno dolaženje učinioca u kazneno-popravnu ustanovu. Dakle, povratniku u kazneno-popravnom domu treba posvetiti posebnu pažnju, a raniji učinjeni propusti u njegovom prevaspitanju da se otklone kako do ponovnog dolaska učinioca u kazneno-popravnu ustanovu ne bi došlo. Najpoznatije su sljedeće vrste povrata: 1) pravi i prividni povrat, 2) opšti i posebni povrat, 3) vremenski određen i vremenski neodređen povrat i 4) prost povrat i povrat iz navike (Stanković, 2016:122).

- Podjela na pravi i prividni povrat temelji se na tome je li počinitelj koji je izvršio novo krivično djelo prethodno izdržao kaznu za ranije počinjeno djelo. Pravi povrat postoji kada počinitelj nakon izdržane kazne ponovno počini krivično djelo. Prividni povrat odnosi se na situaciju kada počinitelj izvrši novo krivično djelo nakon što mu je

izrečena presuda za prethodno djelo, neovisno o tome je li kazna izdržana.

- Opći i posebni povrat razlikuju se prema prirodi krivičnih djela. Opći povrat odnosi se na situacije kada novo krivično djelo nije iste prirode kao prethodno, dok posebni povrat postoji kada je novo djelo iste prirode kao i prethodno.
- Vremenski određen i vremenski neodređen povrat razlikuju se po vremenskom intervalu između dva krivična djela. Vremenski određen povrat karakterizira specifičan vremenski razmak, dok kod vremenski neodređenog povrata vremenski razmak nije bitan.
- Razlikujemo i prost povrat od povrata iz navike, koji se temelji na prirodi krivičnih djela i psihičkom stanju počinitelja. Prost povrat uzima u obzir prirodu i homogenost krivičnih djela, dok povrat iz navike proizlazi iz psihičkog stanja počinitelja. U savremenom krivičnom pravu, povrat iz navike je posebno relevantan, pri čemu za njegovo utvrđivanje nisu potrebni dodatni uvjeti osim prethodne osude počinitelja. Povrat može predstavljati fakultativnu otežavajuću okolnost.

Teorija krivičnog prava i zakoni pojedinih zemalja razlikuju višestruki povrat od običnog povrata. Višestruki povrat odnosi se na lica koja repetitivno vrše krivična djela, pokazujući sklonost prema ponavljanju istih ili različitih vrsta krivičnih djela. Ova pojava ukazuje na specifičnosti u krivičnopravnom kontekstu, manifestirane kroz strože kazne, te u penološkom smislu, kroz primjenu posebnih mjera i tretmana namijenjenih resocijalizaciji multirecidivista.

U krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, odredbe o povratu specificirane su u članu 55. stav (1) Krivičnog zakona, unutar poglavlja o odmjeravanju kazne. U praksi, ranija osuđivanost se ocjenjuje kao otežavajuća okolnost i vrednuje se prema trenutku preduzimanja radnji za izvršenje krivičnog djela, a ne prema vremenu donošenja presude.

2. KRIMINOGENEZA RECIDIVIZMA I PRIMARNOG KRIMINALITETA UKLJUČUJUĆI I PENOLOŠKU TIPOLOGIJU

Kriminogeneza recidivizma i primarnog kriminaliteta su u suštini slične. To znači da za ponovno vršenje krivičnih djela pod utjecajem su kako egzogeni faktori povezani s društvenim okolnostima i vanjskim utjecajima, tako i endogeni faktori povezani s karakteristikama ličnosti recidivista. Kao što uzroci primarnog kriminaliteta zahtijevaju analizu makro i mikro faktora djelovanja, tako i uzroci recidivizma trebaju biti objašnjeni djelovanjem materijalnih ekonomskih uslova života, društvene strukture i nejednakosti, postojanjem različitih socijalnih uloga i položaja, utjecajem užih i širih društvenih grupa ali i prisustvom određenih specifičnih faktora koji se ne pojavljuju u primarnom kriminalitetu.

Penološka definicija povrata polazi od ponovnog dolaska učinilaca krivičnog djela u kazneno popravni zavod radi izvršenja krivične sankcije institucionalnog karaktera za djelo koje je počinjeno nakon izdržane kazne za prethodno krivično djelo. Prema ovoj definiciji, povratnik je osoba koja je već boravila u ustanovi za izvršenje krivične sankcije zbog ranije počinjenog krivičnog djela i koja zbog novog počinjenog krivičnog djela ponovo dolazi u istu ili drugu ustanovu. Povratak u penološkom smislu ukazuje na to da izrečena kazna i primijenjeni tretman za ranije počinjeno krivično djelo nisu dali pozitivne rezultate u smislu resocijalizacije. Uzroke recidivizma treba sagledavati kroz djelovanje sledećih faktora:

- a) loši materijalni uslovi života (siromaštvo, nezaposlenost),
- b) nepovoljna porodična sredina (nepotpuna porodica ili disfunkcionalna porodica),
- c) nedovoljno i nepotpuno obrazovanje, i nezaposlenost (nizak stepen obrazovanja, bez zanimanja i zaposlenja),
- d) primjena neodgovarajućeg tretmana prilikom izvršenja kazne u instituciji,
- e) uticaj zatvorske zajednice u pogledu “kriminalne zaraze” i pretjeranog prilagođavanja na zatvorske uslove života,
- f) nepovoljno prihvatanje od strane društvene sredine posle izlaska iz ustanove i nedovoljna postpenalna pomoć,

g) delinkvencija u maloljetstvu (najzastupljenija uzrastna kategorija među povratnicima je od 25 do 29 godina i, prema nekim istraživanjima, njihova “kriminalna karijera” počela je još dok su bili maloljetnici).

Postoji podjela na asocijalne i antisocijalne prema stepenu društvene opasnosti; profesionalne i mješovite prema specijalizaciji; s normalnom i subnormalnom inteligencijom prema razini inteligencije; te povratnike aktivnog i pasivnog stanja prema karakteru i sl.(Milutinović, 1988:196).

<i>Tip osuđene osobe</i>	<i>Opis</i>
<i>Prosocijalni zatvorenici</i>	<ul style="list-style-type: none"> -najčešća djela ubistvo -poštuje službeno osoblje, ulaže lagane napore za ublažavanje podnošenja kazne -imaju jasne uloge u svom životu (oženjen/udata, stabilan) -aktualizira se u oblasti radnog angažmana i održava kontakte sa vanjskom sredinom
<i>Antisocijalni zatvorenici</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Uključuju se u krađe, tuče i razbojništva. - Često su povezani s grupama s negativnim referencama i imaju bogatu kriminalnu prošlost. - Potiču iz disfunkcionalnih porodica i pokazuju delinkventne sklonosti od rane mladosti. - Skloni su regresiji i često krše disciplinska pravila zatvora bez namjere da se promijene, krađe, tuče, latento razbojništvo
<i>Pseudosocijalni zatvorenici</i>	<ul style="list-style-type: none"> Uključeni su u sofisticirane oblike kriminalnih djela kao što su prevare i falsifikati. - Pripadaju srednjoj klasi i često imaju tendenciju ka "šmekerskom" ponašanju. - Nisu nužno neobrazovani, a kriminalna aktivnost obično počinje kasnije u njihovom životu. - Iskorištavaju nedosljednosti i propuste osoblja u svoju korist i često posreduju u konfliktima unutar zatvorske zajednice.
<i>Asocijalni zatvorenici</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Uključeni su u teže oblike krađa s primitivnom izvedbom i često su recidivisti. - Zatvor je za njih prirodno okruženje u kojem se osjećaju ugodno. - Veze sa vanjskim svijetom su obično prekinute i razorene, iako to nije uvijek strogo pravilo. - Skloni su kršenju disciplinskih pravila i teško ih je korigovati, ne učeći iz prethodnih iskustava i grešaka.
<i>Međutip (pol) usamljeni zatvorenici</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Održavaju primarne odnose izvan zatvora i odbijaju formalne grupe koje prihvataju određene osuđenike. - Ne integrišu se u zatvorsku subkulturu kao "stranci"

Tabela 1. Tipologija osoba u zatvoreničkoj subkulturi (Alisabri, 1999)

3. RESOCIJALIZACIJA I RECIDIVIZAM

Od prvog dolaska u zatvor do ponovnog dolaska, iskustvo osuđenika značajno evoluirala. Prilikom prvog dolaska, suočavaju se s novim okruženjem i pravilima, osjećajući nedoumice, predrasude i strahove. Moraju se prilagoditi životu unutar zatvora, učeći kako da se snalaze, opstanu i prežive. Kroz ovaj proces, stječu iskustvo i upoznaju se s zahtjevima uprave, formalnim i neformalnim strukturama u zatvoru te mogućnostima prilagodbe. Međutim, s ponovnim dolaskom u penalnu ustanovu, penološki recidivisti već su upoznati sa svim fazama boravka u zatvoru. Oni su svjesni pravila ponašanja i imaju iskustvo u adaptaciji na uslove života unutar ustanove. Ponovni dolazak implicira da su već prošli kroz proces oporavka i reintegracije u društvo nakon prethodnog puštanja na slobodu. Stoga, njihov ponovni dolazak u zatvor nosi sa sobom veći značaj i kompleksnost u analizi negativnih posljedica izvršenja kazne zatvora u penološkom kontekstu. Pored recidivista -povratnika veliki broj je multirecidivista koji su više puta boravili u kazneno popravnim ustanovama. Karakteristična za ove osuđenike je njihova bogata kriminalna karijera, izuzetna kriminalna inficiranost i vrlo često dominantan položaj unutar osuđeničke subkulturne zajednice (Macanović, 2010:26).

Negativni efekt ove kategorije osuđenika je prenos njihovog kriminalnog znanja na druge, posebno mlađe osuđenike, pogodno kriminalnoj infekciji. Prema Mejovšeku (2001), sam povrat na izdržavanje kazne ove kategorije osuđenika govori nam o dvije činjenice:

- da u prethodnom periodu boravka ovih osuđenika nije dostignut željeni novo u prevaspitnom tretmanu resocijalizacije
- da nisu ostvareni pravilni rezultati na planu resocijalizacije postpenalnog tretmana usled neadekvatne pomoći i nadzora šire socijalne sredine, centra za socijalni rad, policije i slično.

U teorijskim okvirima se sve češće postavlja pitanje da li zatvori uopšte mogu obavljati ulogu popravljanja i resocijalizacije osuđenih ili oni obavljaju samo ulogu kažnjavanja. Stopa recidivizma je najčešće korišten parametar uspješnosti resocijalizacije tokom izdržane zatvorske kazne. Određenju pojma resocijalizacije prilazimo , prvenstveno sa penološkog, a zatim i sa vaspitnog aspekta. Resocijalizacija postaje aktuelna, kada zatvori

u odnosu na ranije namjene gdje im je isključiva bila svrha lišenja slobode, dobijaju jednu novu funkciju, a to je funkcija prevaspitanja. Ona je u suštini vraćanje iz asocijalnog načina života u prihvatljive načine ponašanja i odnose, odnosno ponovno uključivanje devijantne osobe u redovne tokove života i rada. Pojam resocijalizacije sa današnjeg savremenog teorijskog aspekta, podrazumijeva multidisciplinarni prilaz osuđenom licu na izdržavanju kazne zatvora i saradnju svih subjekata raznih profila i stručne spreme koji su nosioci procesa resocijalizacije (Pantazijević - Stanojević, M., 1964:28-31). Resocijalizacija, kao pravna mjera kriminalne politike, ima tri faze:

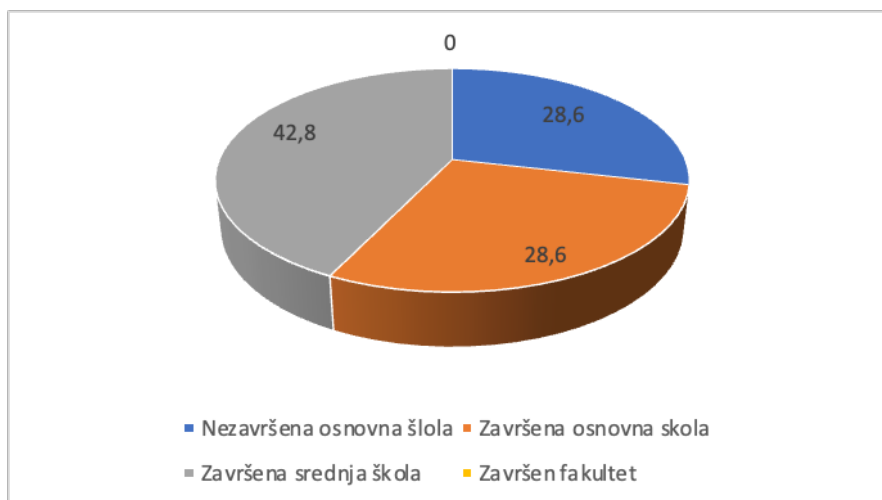
- sudsku (izrečena kazna ili mjera),
- institucionalnu (za vrijeme izdržavanja kazne ili sprovođenja mjera bezbjednosti),
- postpenalnu (nakon izdržavanja kazne ili sprovođenja mjera bezbjednosti).

Ovim postupcima se teži izmjeni ličnih osobina i sklonosti osuđenika koje su uzrokovale njihovu delinkventnu orijentaciju s namjerom da ih ponovo integriše u društveni život. Svrha kazne zatvora jeste resocijalizacija, odnosno prevaspitanje i priprema da se po izdržanoj zatvorskoj kazni vrate u društvo, prihvate pozitivne norme ponašanja da se više ne bave kriminalom. U toku procesa resocijalizacije prema njima se od strane zaposlenih u ustanovi primenjuje adekvatan tretman (program postupanja) kako bi se resocijalizacija uspešno sprovela te eventualni procenat recidivizma smanjio na najmanju moguću mjeru.

3.1. Case study analiza recidivizma u Odjeljenju za žene Kaznenopopravnog Zavoda (KPZ) Tuzla

U nastavku rada prezentirani su rezultati istraživanja, izvršenog 2022. godine, fokusirani na analizu recidivizma među osuđenicama koje izdržavaju kaznu zatvora. Cilj istraživanja je identifikacija faktora koji doprinose ponovnom počinjenju krivičnih djela među ženskim osuđenicama, s posebnim naglaskom na njihove socio-demografske karakteristike i prethodno kriminalno ponašanje.

Od ukupnog procenta osuđenica koje izdržavaju kaznu zatvora njih 20 % su recidivisti.

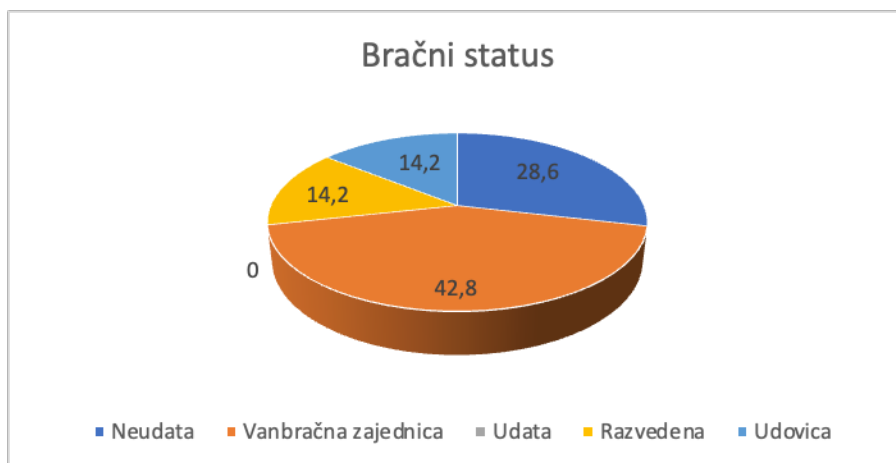
Grafikon 1. Stepen obrazovanja osuđenica recidivista

Prema raspoloživim podacima iz analize stepena obrazovanja recidivista u sklopu Kaznenopopravnog zavoda poluotvorenog tipa Tuzla, Odjeljenje za žene, donose se sledeći zaključci:

Sa nezavršenom osnovnom školom je 28.6% osuđenica recidivistkinja a sa završenom osnovnom školom je 28.6%. Ovi postotci ukazuju da nizak stepen obrazovanja može biti faktor koji doprinosi njihovom uključivanju u kriminalne aktivnosti. Takve osobe često se suočavaju s većim izazovima prilikom zapošljavanja i integracije u društvo nakon izlaska iz zatvora, što može povećati rizik od ponovnog počinjenja krivičnih djela. Sa završenom srednjom školom je 42.8%.

U usporedbi s prethodnim tekstovima o recidivistima, ovi podaci pružaju dodatni uvid u obrazovni profil osoba koje izdržavaju kazne zatvora. Visok postotak recidivista s završenom srednjom školom sugerira da se obrazovanje može smatrati važnim faktorom u smanjenju rizika od ponovnog počinjenja krivičnih djela. Međutim, cjelokupnom analizom dolazi se do zaključka da su u ovom slučaju dominantniji drugi faktori koji ih svrstavaju u antisocijalne i asocijalne zatvorenike jače izraženi tokom tretmanskog rada te za njih zatvorska zajednica predstavlja „stil života“. Nadalje, postoji značajan broj osoba bez osnovnog ili sa samo osnovnim obrazovanjem, što naglašava potrebu za prilagođenim programima i

podrškom kako bi se poboljšala socijalna reintegracija ovih pojedinaca i smanjio rizik od recidivizma.

Grafikon 2: Analiza bračnog statusa

Analiza bračnog statusa recidivistkinja u sklopu Kaznenopopravnog zavoda poluotvorenog tipa Tuzla pruža uvid u raznolikost ovog aspekta među ženama koje izdržavaju kazne zatvora. Evo pregleda rezultata:

- ✓ Udata 0%: Navedeni podatak odlikava odsustvo recidivistkinja koje su bile u braku tokom izdržavanja kazne. Ovo sugerira na manje sklonosti žena u braku za recidivizmom odnosno ponovno počinjenje krivičnih djela.
- ✓ Neudata 28.6%: Značajan broj neudatih recidivistkinja ukazuje na povećan rizik od recidivizma u ovoj grupi. Nedostatak partnerske podrške i stabilnosti moguće su faktori koji doprinose većem riziku od ponovnog počinjenja krivičnih djela.
- ✓ Vanbračna zajednica 42.8%: Visok postotak recidivistkinja u vanbračnoj zajednici sugerira da ova grupa može biti podložna dodatnim izazovima u integraciji i podršci. Nedostatak formalne veze može utjecati na manju stabilnost i podršku, što može povećati rizik od recidivizma.
- ✓ Razvedena 14.2%: Postotak razvedenih recidivistkinja sugerira da postoji dio populacije žena kojima razvod može biti faktor koji doprinosi emocionalnoj nestabilnosti i ranjivosti, što može povećati rizik od recidivizma.

- ✓ Udovica 14.2%: Udovice čine manji postotak, ali njihov bračni status može ukazivati na druge izazove i emotivne poteškoće. Nedostatak partnerske podrške može ih učiniti ranjivijima, što također može povećati rizik od recidivizma.

Obzirom da žene spadaju u ranjivu kategoriju sa nizom specifičnosti koje se ogledaju u fiziološkim, sociološkim, ekonomskim te kulturološkim razlikama možemo zaključiti da funkcionalna bračna zajednica kao faktor utiče na stabilnosti žene te njihovu kriminalnu historiju odnosno recidivizam.

Grafikon 3. Osuđivanost članova porodice?

Uticaj primarnog kriminalnog okruženja na historiju kriminala recidivista je suštinski važan za razumijevanje uzroka i konteksta njihovog ponovnog upuštanja u kriminalne aktivnosti. Analizom podataka iz grafikona koji pokazuje da li je neko od članova porodice osuđivan, uočava se značajan uticaj porodičnog faktora na ponašanje recidivista.

Sa čak 71,42% slučajeva u kojima je neko od članova porodice već bio osuđivan, jasno je da postoji izražen trend kriminalizacije u porodičnom okruženju ovih pojedinaca. Ova visoka stopa sugerira da je izloženost kriminalnim aktivnostima unutar porodice jedan od ključnih faktora koji doprinose razvoju kriminalnog ponašanja kod recidivistkinja. Porodica ima značajnu ulogu u formiranju moralnih i socijalnih vrijednosti pojedinca, te kada je okruženje zasićeno kriminalnim radnjama, postoji veća vjerovatnoća da će se i sam pojedinac upustiti u kriminalne aktivnosti. Osim toga,

prisustvo kriminalnih uzora unutar porodice može normalizovati kriminalno ponašanje i smanjiti percepciju rizika kod pojedinca. Analiza ovih podataka ističe važnost intervencija na nivou porodice u prevenciji kriminaliteta i recidivizma. Pravovremeno prepoznavanje i podrška porodicama koje se suočavaju sa kriminalnim izazovima može značajno doprinijeti smanjenju stope recidivizma i izgradnji sigurnijeg društva.

Na osnovu analize parametara vezanih za stepen obrazovanja, bračno stanje i kriminalno okruženje kao faktore recidivizma, možemo izvesti zaključke da ovi faktori zajedno ukazuju na složenu prirodu recidivizma i potrebu za holističkim pristupom u prevenciji i tretmanu. Intervencije bi trebale da obuhvate edukaciju, podršku bračnim i porodičnim odnosima, kao i smanjenje izloženosti kriminalnim uticajima u okruženju kako bi se smanjila stopa recidivizma i unaprijedila resocijalizacija osoba koje su uključene u krivični sistem.

4. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Istraživanje ukazuje da uzroci recidivizma i primarnog kriminaliteta nisu isključivo povezani s institucionalnim tretmanima resocijalizacije. Primarni i povratnički kriminalitet dijele slične uzroke, koji obuhvataju vanjske faktore iz društvenog okruženja, kao i unutrašnje karakteristike ličnosti recidivista. Analiza pokazuje da je neophodno razmotriti širi spektar faktora koji utiču na ponovno uključivanje u kriminalno ponašanje.

Samostalni institucionalni tretmani resocijalizacije nisu dovoljni da bi se efikasno smanjila stopa recidivizma. Pored tretmana u zatvorima, ključno je osigurati i postpenalne adekvatne intervencije, kao i razvoj probacijskih službi koje trenutno nedostaju u Bosni i Hercegovini. Nadalje, politički, ekonomski i sigurnosni faktori također značajno utiču na ponovni povratak u kriminalno ponašanje. Stoga je važno integrisati sve ove faktore u proces resocijalizacije i prevencije recidivizma.

Ovaj zaključak ističe potrebu za holističkim pristupom u rješavanju problema recidivizma. To podrazumijeva zajedničke napore institucija, civilnog društva i političkih aktera u stvaranju podržavajućeg okruženja za reintegraciju osoba koje su prošle kroz krivični sistem.

LITERATURA

1. Alisabri, Š., 1999. Zatvoreničko društvo i zajednica - studija slučaja-KPZ Zenica, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
2. Bošković, M., 1999. Kriminološki leksikon, Novi Sad.
3. Čejović, B., Kulić, M., 2011. Krivično pravo, Opšti dio, Beograd. 2011, str. 133
4. Ilijić, Lj., 2013. Savremene penološke tendencije-o konceptu procjene rizika i Potreba, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja. Vol. XXXII. Br.1. Str. 167-176.
5. Jovanović, G., 2010. Krivično pravni i penološki recidivizam osuđenih lica, Specijalna edukacija i rehabilitacija Vol. 9, br. 2. 271-282, Beograd.
6. Korajlić N., Muharremi, D., Selimić, M., Kozarev, A., Trnčić, L., Ademaj, X., Sahadžić, N., 2023. Intuitivno kreativna kriminalistika. Visoka škola "Logos centar", Mostar.
7. Korajlić N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije". Kiseljak.
8. Korajlić N., Šuperina M., Selimić, M, 2020. Uvod u kriminalistiku na znanstvenim temeljima suprotstavljanja kriminalitetu. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije". Kiseljak.
9. Korajlić, N., Kavazović, M., Bojanić, N., Hasanbašić, S., 2019. Riječnik daktiloskopske opisne kriminalističke identifikacije, Sarajevo
10. Korajlić, N., Selimić, M., 2023. Trnčić, L., Sahadžić, N.: Značaj intuitivno kreativne kriminalistike u rješavanju kompleksnih krivičnih djela. Asocijacija za upravljanje rizicima, Zaštita i sigurnost, broj: 2/2023.,
11. Macanović, N., 2010. Recidivizam i resocijalizacija, Penološka teorija i praksa, broj 7 ISSN 1840-0558., str 24-28. Zenica.
12. Majovšek, M., 1981. Uvod u penološku psihologiju, Zagreb: Slap.
13. Milutinović, M., 1988. Kriminologija, Beograd.
14. Modly, D; Selimić, M; Mršić, G., 2018. Metodika istraživanja silovanja. Visoka škola "CEPS - Centar za poslovne studije". Kiseljak.

15. Nikolić - Ristanović, V., Konstantinović - Vilić, S., 2018. Kriminologija, četvrto izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd.
16. Pantazijević - Stanojević, M., 1964. Socijalizacija i resocijalizacija, Journa Criminal Law, Criminology and Police Science, Social Roles in a Correctional Community, vol. 55. str. 28-31.
17. Stanković, N., 2016. Krivično pravo, Opšti dio, Pravni fakultet, Evropski univerzitet Brčko, Brčko.